

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 9 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2024:

20. Yüzyılda Mağrib'deki Arap Dilbilim Çalışmaları - Tunus Örneği

Arabic Linguistics Studies in the Maghreb in the 20th Century - Tunisia Example

Esmâ KAYA ASLAN Mehmet Şirin ÇINAR

Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı. Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı.

Res. Assist., Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Prof.Dr., Van Yuzuncu Yil University, Faculty of
Theology, Department of Arabic Language and Theology, Department of Arabic Language and
Rhetoric. Rhetoric.

Orcid: 0000-0002-9008-0168 Orcid: 0000-0002-5798-0439

esmakaya@yyu.edu.tr msirin@yyu.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

23.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted

18.07.2024

Atıf/Cite: Aslan Kaya, Esmâ - Çınar, Mehmet Şirin. "20. Yüzyılda Mağrib'deki Arap Dilbilim Çalışmaları - Tunus Örneği". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2024), 241-259.
<https://doi.org/10.20486/imad.1441720>

Bu makale, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan "Dilbilimin Arap Dil Çalışmalarına Etkisi-Tunus Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Ferdinand de Saussure ile başlayan dilbilimin Arap dil çalışmalarını önemli bir ölçüde etkisi altına aldığını söylemek mümkündür. Arap dünyasında dil çalışmaları eskiye dayanan bir gelenek olsa da Saussure'ün yapısal dilbilim metoduna yönelik ne yapacağı konusunda çeşitli yaklaşımlar benimsenmiştir. Arap dünyasında yapılan dil çalışmalarını kabaca Maşrik ve Mağrib'de yapılan çalışmalar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Maşrik'te önceleri Kahire'de bulunan Alman Üniversitesi'ndeki dil çalışmalarına paralel bir şekilde karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarıyla başlayıp ilerleyen zamanlarda ise Londra ekolünden olan Firth'in bakış açısıyla dilbilim çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri* kitabının geç tercüme edilmesiyle beraber Maşrik'teki dilciler Saussure dilbilimini doğrudan ele almada gecikmişlerdir. Bu durum Maşrik'te birbiriyle çelişkili dil çalışmaları yapılmasıyla beraber pek çok soruna yol açmıştır. Mağrib bölgesinin Fransız sömürgeci altında olması nedeniyle buradaki dil çalışmaları Maşrik bölgesine göre daha geç bir dönemde başlamıştır. Bu bölgedeki ülkeler Fransız sömürgeciden kurtulduktan sonra Batıdaki dilbilime dayalı çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde kurulan üniversiteler, dilbilim çalışmalarına olanak tanımış ve Fransızcanın yaygın olarak bilinmesi, dilcilerin Saussure dilbilimini doğrudan ele almasına olanak sağlamıştır. Bu yüzden Mağrib'deki dilbilim çalışmaları Maşrik'e göre daha geç bir dönemde yapılmış olsa da onlar Saussure'ün dilbilimini doğrudan ele almışlardır. Bu durum Maşrik'te yaşanan belirsizliklerin aksine Mağrib'de istikrarlı bir dilbilim çalışması ortamının oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu makalede ilk olarak Arap dünyasındaki dilbilim faaliyetleri Maşrik ve Mağrib merkezli olarak ele alınacaktır. Daha sonra özellikle Mağrib bölgesindeki dilbilim araştırmaları üzerinde durulacak ve bu bölgede oluşan dil çalışmalarının temel özelliklerine yer verilecektir. Ayrıca Arap dilbilim çalışmaları noktasında önemli bir yeri olması sebebiyle Tunus'ta yapılan dilbilim çalışmalarına ve orada faaliyet gösteren önemli dilbilimcilerin görüşlerine yer verilecektir. Böylece makalenin asıl amacı olan Tunus'taki modern dil çalışmalarına dair belli bir perspektif sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dilbilimi, en-Nahda, Maşrik'te Dilbilim, Mağrib'de Dilbilim, Tunus'ta Dilbilim.

Abstract

It is possible to assert that linguistics initiated by Ferdinand de Saussure has significantly influenced Arabic language studies. Although there has been a longstanding tradition of linguistic studies in the Arab world, various approaches have been adopted regarding how to engage with Ferdinand de Saussure's structural linguistic method. Linguistic studies in the Arab world can be roughly categorized into those conducted in the Mashriq and those in the Maghreb. The linguistic studies in the Mashriq, initially paralleled the comparative linguistics conducted at the German University in Cairo, and later evolved to embrace the linguistic perspective of the London School, led by Firth. Furthermore, with the delayed translation of Ferdinand de Saussure's "Course in General Linguistics," linguists in the Mashriq (East) region were tardy in directly engaging with Saussurean linguistics. This situation resulted in conflicting language studies and numerous associated problems in the region. In the Maghreb region, language studies began later due to being under French colonial rule. After gaining independence from French rule, countries in this region started linguistic studies based on Western linguistics. The establishment of universities during this period facilitated linguistic research, and the widespread knowledge of French enabled linguists to engage with Saussurean linguistics directly. Consequently, although linguistic studies in the Maghreb started later than in the Mashriq, they directly embraced Saussure's linguistics. This contributed to the establishment of a stable linguistic research environment in the Maghreb, in contrast to the uncertainties in the Mashriq. This article will first discuss linguistic activities in the Arab world, focusing on Mashriq and Maghreb. Then the focus will be on linguistic research in the Maghreb region and the main features of linguistic research in this region will be presented. In addition, since Tunisia has an essential place in Arabic linguistic studies, the linguistic studies carried out in Tunisia and the views of important linguists working there will also be

included. Thus, a perspective on modern language studies in Tunisia, which is the main purpose of the article, will be tried to be presented.

Keywords: Arabic linguistics, Al-Nahda, Linguistics in the Mashriq, Linguistics in the Maghreb, Linguistics in Tunisia.

Giriş

Dilbilim 20. yüzyılda Ferdinand de Saussure'ün (ö. 1913) yapısalcılığıyla başlayan ve daha sonra oluşan dilbilim ekollerinin de bir şekilde kendisine dayandığı modern bir disiplin olup¹ dil çalışmaları açısından pek çok toplumda büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bu toplumlardan biri de kadîm geleneğinde önemli dil çalışmaları barındıran Arap toplumdur. Arap toplumunda dil çalışmaları her ne kadar eski bir gelenek olsa da Araplar, Saussure'ün dilbilim çalışmalarından etkilenecek birbirinden farklı tepkiler ortaya koymuştur.²

Arap dünyasında dilbilim alanında yapılmış çalışmaları kabaca Maşrik (Doğu Arap ülkeleri) ve Mağrib (Batı Arap ülkeleri) bölgelerinde yapılan çalışmalar olarak ikiye ayırmak mümkündür.³ Doğu Arap ülkeleri dendiği zaman Lübnan, Suriye, Filistin, Ürdün gibi ülkeleri kapsayan Şam bölgesi ve müstakil bir devlet olarak Mısır'dan söz etmek mümkündür. Batı Arap ülkeleri dendiği zaman da Fas, Tunus, Cezayir ve Libya gibi ülkeler kastedilir. Doğu Arap bölgesinde bulunan körfez ülkelerine gelindiğinde ise 1980'lerde dilbilime karşı bazı yönelimlerden bahsedilir. Örneğin eğitimi Texas Üniversitesi'nde tamamlayan Suudlu Hamza b. Kablan el-Müzeynî dilbilim konularını ele aldığı *Müracââtü'l-lisâniyye* kitabını yazmış olup Saussure ve Chomsky'ye ait eserleri tercüme etmiştir. el-Müzeynî, araştırmaları neticesince ve uzun bir süre zarfında telif ettiği kitabının mukaddimesinde Arap dünyasında oluşmaya başlayan dilbilim hareketliliğini ele almış ve bu konuda kendisinin bazı eksiklerinin de olabileceğini söylemiştir. Çünkü o, telif ettiği eserinin bu alanda iptidai olduğunu vurgulamıştır.⁴ Bunun dışında körfez ülkelerinde 1990'lara kadar dilbilim alanında herhangi bir çalışmadan bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Bu yüzden körfez ülkelerinde dilbilim alanında öncülerden (evâil) söz etmek yerine bu ülkelerde 1990'lardan sonra konuyla ilgili bazı çalışmaların görülmeye başlandığı söylenebilir.

1. Modernleşmenin İlk Basamağı: en-Nahda

Dilbilim çalışmalarının Arap toplumunda yayılmasından önce modernleşmenin önemli bir basamağı olan uyanış, yeniden diriliş ve kalkınma anlamlarına gelen *en-Nahda* hareketinden söz etmek gerekmektedir. 1798 yılında Fransız işgali sonrasında Mısır devletinin başında bulunan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (ö. 1849) modernleşme politikalarından biri olan Avrupa'daki eğitimi almak üzere Rufa'e et-Tahtavî (ö. 1873) önderliğinde kırk öğrenciyi Fransa'ya göndermiştir. Tahtavî döndükten sonra askerî

¹ Caner Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 28.

² Münzir 'Ayaşî, *el-Lisaniyyât ve'l-hadâre* (Ürdün: "Alemül-Kütûbi'l-Hadîs li'n-Neşr ve't-Tevzi", 2013), 5-6.

³ Hüseyin es-Sudânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l-bahsil'l-luğaviyyi'l-Arabî* (Beyrut: el-Merkezü'l-Arabî li'l-Ebhâsi ve Dirâseti'l-Lisâniyyât, 2019), 83.

⁴ Hamza İbn Kablân el-Müzeynî, *Müracââtü'l-lisâniyye* (Riyad: Mektebetü'l-Edebi'l-Mağribî, 1999), 5-7.

ilimler, coğrafya, tarih gibi konulara dair yaptığı tercüme ve kaleme aldığı kitaplarla Batı kültürünü, Arap dünyasına tanıtmaya başlamıştır. Örneğin o, Mısır'a döndükten kısa bir süre sonra Paris'te kaldığı zamanları *Tahlîsu'l-İbrîz fi Telhîs-i Bâriz* olarak isimlendirdiği eserini yayımlamıştır. Bu notların *Paris Gözlemleri* adı altında Türkçeye dahi tercümesi olmuştur. Bu eser, modern Fransız toplumunun gelenek ve göreneklerine ilişkin son derece ilginç ve gerçekçi gözlemleriyle büyük bir önem arz etmektedir.⁵ Böylece kendisi Arap dünyasında yenilenme (tecdîd) hareketine öncülük etmiştir.⁶ Tahtavî'ye göre eğitim en-Nahda hareketinde en önemli şeylerden biriydi. Kendisi Arapça kaidelerini kolaylaştırma yoluna gitmiş, nahvi ihya hareketini başlatmıştır. Böylece karşılaştırmalı dil çalışmaları, nahvi kolaylaştırma gibi konular belirlenmiştir. Bu çalışmalar devlet tarafından desteklenmiş olup dilbilime ilmî bir ortam hazırlamıştır.⁷

Şam bölgesi⁸ diğer bölgelere nazaran Batı Avrupa ile etkileşime girmeye daha çok hazırlıklıydı. Bu sadece bölgenin coğrafi yakınlığıyla açıklanamaz. Zira bahsedilen hususta bölgedeki kültürel unsurlar da etkiliydi. Örneğin Hristiyanlığın Şam'da yaygın olması bu unsurlar arasında belki de en önemlisidir. Şamlı Hristiyanlar Batı ile ilgili araştırmaları yapmaya büyük önem vermişlerdir.⁹ Bu bölgede Batıdaki dil çalışmalarına yönelim ise daha çok Lübnan'da ortaya çıkmıştır. Örneğin Corcî Zeydan (ö. 1914) Arap edebiyatı tarihini Cahiliyye döneminden başlatarak uyanış hareketini de içeren ve modern döneme kadar uzanan dil çalışmalarını ele almıştır.¹⁰ Corci Zeydan'la beraber İbrahim el-Yâzicî, Emir Şekîb Arslan gibi yazarlar Şam bölgesinde dil çalışmalarında yenilik yapmaya çalışmışlardır. Böylece Maşrik bölgesinde 19. yüzyılda modern dil araştırmaları oluşmaya başlamıştır.¹¹

Mağrib bölgesinde bulunan Tunus, Fas, Cezayir gibi ülkelerde modernleşme ise 1960 sonrasında bu ülkelerin Fransız işgaline karşı bağımsızlıklarını kazandıkları zaman gerçekleşmeye başlamıştır. Tunus Üniversitesi kurulur kurulmaz *Merkezü'd-dirâsâtî'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye (Sosyoekonomik Araştırmalar Merkezi)* kurulmuş, 1964'te ise, Cezayir Üniversitesi'ne (University of Algiers) bağlı *Ma'hedü'l-ulûmi'l-lisâniyye ve's-savtiyye (Dil ve*

⁵ Rifâa Rafî et-Tahtâvî, *Tahlîsu'l-ibrîz fi telhîs-i Bâriz* (Mısır: Müessesetü Hindâvî, 2012).

⁶ Albert Hourani, *el-Fikrî'l-Arabî fi asri'n-nahda*, çev. Kerîm Özkûl (Beyrut: Dârü'n-Nehâr li'n-Neşr, 1968), 94.; En-Nahda hareketi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Ecehan Somuncuoğlu, "On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 3/1 (Mart 2015), 103-120.

⁷ es-Sudânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-lügaviyyi'l-Arabî*, 79.

⁸ Lübnan, Suriye, Filistin, Ürdün gibi ülkeleri kapsayan bölge, büyük Suriye.

⁹ Hourani, *el-Fikrî'l-Arabî fi asri'n-nahda*, 76.

¹⁰ Şükran Fazlıoğlu, "Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabîye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

¹¹ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-lügaviyyi'l-Arabî*, 76.

Ses İlimleri Enstitüsü) kurularak dilbilimin birçok alanında faaliyetlerine başlamıştır. Nitekim 1970'te bu enstitüde tez danışmanlığı yapacak yetkinlikte olan öğretim görevlileri bulunmaktaydı. Ayrıca bu enstitü 1976'da Cezayir'de *Mecmeü'l-lüga* (Dil Kurumu) kurulması için öncülük etmiştir.¹² Fas'ta bulunan Mohammed V de Rabat Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi'nde 1966'da Abdülkâdir el-Fâsî el-Fihri'nin rehberliğinde millî bir dilbilim toplantısının düzenlenmesinden sonra Fas'ta bu ilim tanınmaya başlamıştır. Bu toplantıya Mağrib bölgesinden pek çok önemli ilim insanı katılmıştır.¹³

2. Maşrik'te Dilbilimin Seyri

Modern bir disiplin olan dilbilimin Maşrik'teki seyrine gelindiğinde ise Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öncelikle karşılaştırmalı dilbilim dersleri veriliyordu. Bu dersleri veren oryantalist hocalar Almanya'daki eğitim metoduna uygun bir şekilde dersler veriyordu.¹⁴ Buna göre Kahire Üniversitesi'nde Saussure'ün yapısal dilbilimine dair çalışmaların eksik olması Alman Üniversitesi ile olan bu bağlantısından kaynaklanmaktadır. Bu yüzdendir ki Mısır'da oluşan dilbilim Saussure'ün yapısal dilbiliminden çok Saussure'ü eleştiren Alman dilbilimini barındırmaktadır. Çünkü Alman dilbilimi daha çok tarihsel metoda dayalıydı ki bu da Saussure'ün dili ele alırken eleştirdiği konuların başında gelmektedir. Örneğin Saussure dilin tarihsel boyutunu işin içine katmanın konuşan kişinin düşüncelerini bulandırmaktan başka bir işe yaramadığını vurgulayarak karşılaştırmalı dilbilim metodunu eleştirmiştir.¹⁵ Yani Mısır'daki dilciler Saussure'ün dilbilimini öğrenmeden önce karşılaştırmalı dilbilimi öğrenmişlerdir.

Böylece Rufae et-Tahtavî'den Corcî Zeydan'a dilbilimin Arap dünyasında ilk tohumları atılmıştır. Bir süre sonra Alman metoduyla karşılaştırmalı dilbilim dersleri verilmiş Ardından Maşrik'teki öğrenciler Avrupa'da okumak üzere gönderilip tahsillerini tamamlayıp ülkelerine dönmüşlerdir. Avrupa'da dilbilim eğitimi alan bu öğrenciler, ülkelerine döndükten sonra Saussure'ün dilbilimini tanıtmaya başlamışlardır. Ayrıca onlar, bu minvalde Arap nahvini kolaylaştırma¹⁶ çalışmaları da yapmışlardır. Bu öğrencilerden ülkelere dönenlerden biri sosyal bilimci olan Ali Abdülvâhid Vâfi (ö.

¹² Fâtıma ez-Zehrâ Bağdat, *el-Bahsü'l-lisânî fi'l-Mağribi'l-Arabî* (Cezayir: el-Vehran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 29.

¹³ Abdülkâdir el-Fâsî el-Fihri, "Mülâhazât ulâ an tatavvüri'l-bahsil'l-Lisânî bi'l-Mağrip", *Nedvetü'l-Lügati'l-Arabîye ve'n-Nazariyyâtü'l-Lisâniyye*, (22/11 2007), 2.

¹⁴ Hilmi Halil, *el-Arabîye ve ilmü'l-luğati'l-bünyevî-dirâse fi'l-fikri'l-lügaviyyi'l-Arabî* (İskenderiyye: Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1986), 139-140.

¹⁵ Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar (İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998), 129.

¹⁶ Nahvin kolaylaştırılması konusunun ayrıntılı bilgisi için bk. İsmail Güler, *Nahvi Kolaylaştırma Çabaları* (Bursa: Rehber Yayıncılık, 2006).

1991), bir diğeri ise eğitimini Londra'da tamamlayan dilci İbrahim Enîs'tir (ö. 1977). Her ne kadar sınırlı da olsa Saussure'ün yapısalcı dilbilimi ile ilgili bilgi aktarımındaki ilk çabayı bu iki önemli ilim insanı göstermiştir. Böylece Saussure'ün dilbilimi 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde Arap dünyasında tanınmaya başlamıştır. Vâfi, 1940'larda te'lif etmiş olduğu *İlmu'l-lüga* ve *Fıkhü'l-lüga* adlı kitaplarında Avrupa'da son derece tanınmış olan bu ilimden bahsedip Arap dünyasının da bundan geri kalmaması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Kendisi bu ilmi ele alırken bir dilci değil de sosyal bilimci kimliğiyle hareket etmiştir.¹⁷ Tunuslu dilbilimci Abdüsselâm el-Misiddî'ye göre eğitimini Paris'te tamamlayan Vâfi'nin dilbilim alanında kitap yazmış olması bir rastlantı değil bilakis onun Fransız kültürü ve ilminden etkilenmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁸ Enîs'in dilbilim hakkındaki görüşleri ise John Rupert Firth'in (ö. 1960) kurucularından biri olduğu Londra ekolüne dayanmaktadır.¹⁹ O dönemler Londra ekolü yapısalcılık ve sesbilim konularında gelişmişti. Böyle bir ortamda yetişen Enîs'in telif ettikleri de bu ortama uygun bir örnek temsil etmekteydi. Öyle ki onun yazdıkları sesbilimi ve yapısalcılığı dilbilime indirgeyen bir bakış açısı barındırmaktaydı.²⁰ Kahire Alman Üniversitesi ve Kahire Üniversitesi arasında dilbilim çalışmalarında tam bir uyum oluşunca onların Saussure'ün dilbilimini anlamadaki yolları 1940 ve 1950'lerde Anglosakson dil çalışmalarına yönelmeleriyle gerçekleşmiştir.²¹

Londra'dan dönen öğrenciler ülkelerine döndükten sonra orada almış oldukları dil eğitimlerine eserlerinde yer vermiş ve Kahire Üniversitesi'ndeki dil araştırmalarına yönelmişlerdir. Mısır'da bulunan Darü'l-Ulûm'da Abdurrahmân Eyyûb (ö. 2013), Temmâm Hasan (ö. 2011) ve Kemâl Bişr (ö. 2015), İskenderiye Üniversitesi'nde ise Mahmûd es-Sa'rân (ö. 2015) bulunmaktaydı. Bu araştırmacılar yeni dil yöneliminin temsilcileriydiler.²² Burada dilbilimin Arap dünyasına tanıtılmasında öncü olan Mısırlıların önemini vurgulamak gerekmektedir.²³ Bunun dışında Suriyeli Mâzin el-Va'r ve Lübnanlı dilci Michel Zekeriyâ'yı ve Ürdünlü dilci Davud Abduh'u Maşrik'teki dilbilim öncüleri arasında zikretmek gerekmektedir.

¹⁷ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l-bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*; Kemâl Bişr, *Tefkîrû'l-Lugavî Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs* (Kahire: Dâr Garîb, 2005), 58-59.

¹⁸ Abdüsselâm el-Misiddî, *Mâverâü'l-lüga* (Tunus: Müessesât Abdülkerîm b. Abdullah li'n-Neşr, 1994), 42.

¹⁹ Firth, Saussure'ün dil-söz gibi bazı kavramlarını reddetse de yapısalcı olarak kabul edilmektedir. Firth ve işlevsel dilbilim yaklaşımı için bk. *Kerimoğlu, Genel Dilbilime Giriş*, 50; Halil, *el-Arabîye ve ilmü'l-luğati'l-bünyevî-dirâse fi'l-fikri'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 131-137.

²⁰ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l-bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 119.

²¹ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l-bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 129.

²² Halil, *el-Arabîye ve ilmü'l-luğati'l-bünyevî-dirâse fi'l-fikri'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 167.

²³ Mısırdaki yapılmış dilbilim çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Halil, *el-Arabîye ve ilmü'l-luğati'l-bünyevî-dirâse fi'l-fikri'l-lügavîyyi'l-Arabî*.

Son olarak Saussure'ün yapısalci dilbilimine dair görüşlerine ulaşabildiğimiz kitabının, Arap dünyasında tercüme edilmesi hususuna değinmek gerekmektedir. Saussure'ün kitabı 1916'da Genel Dilbilim Dersleri adı altında iki öğrencisi tarafından yayınlanmıştır. Arap dünyasında ise bu kitabın tercümesi Tunus, Suriye, Fas, Irak, Filistin ülkeleri tarafından 1984-1987 yılları arasında yapılmıştır. Bu yüzden Saussure'ün tercümesinin gecikmesi ile Maşrik'te Anglosakson dilbilim bakış açısı yeşermiş ve çelişkilerle dolu bir dilbilim ortaya çıkmıştır. Dilbilim uzun bir süre Firth'in bakış açısıyla yapılmış çalışmalarla sınırlı kalmıştır. 1959'da Saussure'ün kitabının İngilizceye tercüme edilmesiyle özellikle Andre Martinet'le beraber büyük bir çoğunluk Saussure'ün görüşlerini daha iyi anlayarak çalışmalar yapmıştır.²⁴ Kahire Üniversitesi'nde ise Alman hocaların öğretilerini baz alan bir dilbilim anlayışı var olup bu da daha çok karşılaştırmalı dilbilime dayanmaktaydı. Sonrasında da Firth'in bakış açısıyla Londra ekolüne göre dilbilimi ele almışlardır. Böylece Arap dünyasında istikrarsız bir dilbilim ortamı oluşmuştur.

3. Mağrib'de Dilbilimin Seyri

Maşrik'teki dilciler, modern dil çalışmalarını Mağrib'e kıyasla daha erken bir dönemde ele almışlardır. Bunda Maşrik'teki dilcilerin Almanya ve İngiltere gibi ülkelerdeki üniversitelerle bağlantılarının olmasının büyük bir payı vardı. Böylece Maşrik, 20. yüzyılın ilk yarısında dilbilimi tanırken Mağrib ise bu fırsatı 20. yüzyılın ancak ikinci yarısında yakalayabilmişti. Bu dönem Mağrib'in bağımsızlığını elde ettikten sonraki döneme denk gelmektedir.²⁵ Mağrib'deki ülkeler, Fransız sömürgesinden kurtulup bağımsızlığını kazanır kazanmaz üniversiteler kurmuş ve dil çalışmalarını yapmaya başlamışlardır. Bu ülkeler dil çalışmalarını yaparken aynı zamanda bağımsızlığını kazanmış, kimlik kaygısı taşıyan ve konuştuğu dile dinî amaçlarla bağlı bir toplum olarak yapmaya başlamıştır.²⁶

Mağrib'deki ülkeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra üniversitelerin kurulması, Tunus'ta *Merkezü'd-dirâsâti'l-iktisâdiyye ve'l-İctimâiyye*, Cezayir'de *Ma'hedü'l-ulûmi'l-lisânîyye ve's-savtiyye* gibi bazı araştırma merkezlerinin kurulmasından sonra dilbilim çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca Mağrib'deki dilciler Maşrik'teki dilciler gibi önce Alman dilbilimi bakış açısı, ardından İngiltere'deki Firth'in bakış açısına göre dilbilimi ele almamıştır. Bilakis Mağrib'deki dilciler Fransızca bildikleri için Saussure dilbilimini anlamada zorluk çekmemiş bu dilbilimi doğrudan ele alabilmişlerdir. Mağrib bölgesinde bulunan Fas'ta Ahmed el-Ahdar Gazzâl (ö. 2008), Cezayir'de Abdurrahmân el-Hâc Sâlih (ö.

²⁴ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 244.

²⁵ Libya 1951'de, Fas 1955'te, Tunus 1956'da, Cezayir ise 1962'de bağımsızlığına kavuşmuştur.

²⁶ Bağdat, *el-Bahsü'l-lisânî fi'l-Mağribi'l-Arabî*, 24; es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 154.

2017), Tunus'ta ise Sâlih el-Karmedî (ö. 1933) Mağrib'deki Arap dilbiliminin evâilindedir. Mağrib'de dilbilim adına yapılan çalışmalar üniversitelerin kurulmasıyla beraber başlamış ve genelde bununla ilintili olmuştur. Çünkü buradaki üniversiteler eğitim ve araştırmaları yönetme gibi işleri üstlenmişlerdi.²⁷

Mağrib'deki araştırmacılar Arap dünyasında Saussure'ü eleştirecek yetkinlikte birisinin olmadığını farkındaydı. Onlara göre Saussure'ün metodu benzersizdi ve yeni bir sistem sunuyordu. Bu yüzden onlarda daha 1960'lı yılların başlarından bu yana kararlı ve derinleşmiş bir dilbilim anlayışı vardı. Araştırmacılar erken dönemde dilbilim anlayışında Saussure'cü bir bakış açısıyla kavramları ve metotları araştırmaya başlamışlardı. Bu alanda kaleme alınan ilk makaleler Cezayirli dilci Abdurrahmân el-Hac Salîh'in 1972'de *Medhal ilâ ilmi'l-lisâni'l-hadîs* ve Tunuslu dilci Salîh el-Karmedî'nin *Ümmehât Nazariyyât Ferdinand de Saussure* başlıkları ile yazılmış olan makalelerdir.²⁸

Cezayir'deki dilciler kendi çalışmaları vesilesiyle üniversiteler ve çeşitli birimler kurdular. 1966'da kurulan *Ma'hedü'l-ulûmi'l-lisâniyye ve's-savtiyye* dilbilimle ilgili atılmış ilk adım olup, ardından bunu 1971'de aynı enstitüde *el-Lisâniyyât* dergisinin basımı takip etmiştir.²⁹ Cezayir'de dilbilim öncülerinden el-Hac Salîh 1972'de *el-Lisâniyyât* dergisinde makaleler silsilesi olarak yazmış olduğu *Medhal ilâ ilmi'l-lisâni'l-hadîs* makalesinde Saussure yapısalcılığının temel ilkelerini sunup bu sistemdeki kavramları, fikirleri dakîk bir inceleme ile yapabileceğini belirtmiş ayrıca anlamsal bir kapalılığa sahip kavramları açıklamayı kendine şiar edinmiştir.³⁰ 1997'de Fas'ta Abdülkâdir el-Fâsî el-Fihri *Üretici-Dönüşümsel Dilbilim Topluluğu* (Generative Linguistics in the Old World - GLOW) başkanlığına geçmiştir. el-Fihri bu topluluğun bir faaliyeti olarak bir panel düzenlemiştir. Bu paneli önemli kılan ise panelin ilk ve son kez Avrupa dışında bir yerde düzenlenmesidir. Bu da Fas'ın dilbilim konusundaki önemli bir başarısına işaret etmektedir. Üstelik topluluğun kurulmasından sonra dilbilim alanında pek çok eser telif edilmiştir. Bu eserlerde daha çok dilbilimin Arap diline uygulanması konuları işlenmekteydi. Ayrıca bir yandan dilbilimin ilkeleri, metotları ile ilgili teorik konular da ele alınmaktaydı.³¹ Tunus'ta ise Sâlih el-Karmedî ile dilbilim yolculuğu başlamış olup, kendisi adeta Saussure'ün dilbilimi ve Tunus Üniversitesi arasında köprü görevi oluşturmaktaydı. el-Karmedî'yi buna hazırlayan şey ise onun, Fransa'da bu alanda öğrenim görmesi ve kitaplarında Saussure'a verdiği önemle bilinen Fransız dilbilimci Andre Martinet (ö.1999) ile olan bağlantısı idi. Çünkü Fransa'da Andre Martinet ve George

²⁷ el-Misiddî, *Mâverâü'l-lüga*, 43.

²⁸ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 56.

²⁹ el-Fâsî el-Fihri, "Mülâhazât ulâ an tatavvüri'l-bahsil'l-Lisâni bi'l-Mağrip", 2.

³⁰ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 160.

³¹ el-Fâsî el-Fihri, "Mülâhazât ulâ an tatavvüri'l-bahsil'l-Lisâni bi'l-Mağrip", 2.

Mounin gibi pek çok dilbilimci arasında Saussure'ün görüşleri oldukça yaygınlaşmıştı. el-Karmedî, Andre Martinet'in *İşlevsel Dilbilimin Temel İlkeleri* (Mebâdiû fi'l-Lisâniyyâtî'l-âme)³² ve Sâmi diller üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Fransız Jean Cantineau'nun *Cours de Phonétique Arabe (Durûs fi İlmi'l-Asvâti'l-Arabiyye)* adlı eseri gibi pek çok tercüme eser bırakmıştır. Böylelikle el-Karmedî'nin dilbilim alanında yapmış olduğu çalışmalar kurucu bir misyon üstlenmekteydi. Kendisi 1975'te öğrencileri Muhammed eş-Şavuş ve Muhammed Acîne ile Saussure'ün *Genel Dilbilim Derslerini* tercümeğe yönelmiştir. Bu esnada Martinet'in kitabını da tercüme etmeye başlamıştır.³³ Tunus'ta 1978 yılında *Lisâniyyât ve'l-Lüga* adlı bir sempozyum düzenlenmiş ve özellikle de dilbilim kavramlarında bir birliğe gidilmesi için önemli kararlar alınmıştır. Örneğin *linguistique* kavramı için *Lisâniyyât* kavramının kullanılma kararı burada alınmıştır. Tunus Üniversitesi Fransa'daki üniversiteler ile bağlantılı olmasından dolayı onları Saussure çalışmalarını ele almaya itmiştir. Her ne kadar Mağrib'deki dilciler dilbilimi, Maşrik'tekilere nazaran daha geç tanısa da dilbilimi asıl kaynağıyla tanımış olmaları onları bu ilimde muvaffak kılmıştır. Mağrib'de Saussure'ün kitabının tartışmasız en önemli tercümesi Tunus tercümesi olmuştur.³⁴ Ancak Tunus tercümesi Mağrib'de yapılan diğer çalışmalara kıyasla gecikmiştir. Mağrib'de Arap dilciler 1960'ların başından beri Saussure'ün dilbilimine yönelmişlerdi. Kurdukları dil merkezlerinde pedagojik araştırmalar yapmışlar ve bu minvalde ilkokul kitapları hazırlamışlardır. el-Misiddî'ye göre Mağrib'deki dilcilerde Saussure'ün kitabının tercümesinin yapılmasının zorunluluğu düşüncesi oluşmamıştı. Onlara göre Fransızca bilen bir toplum olarak yaptıkları çalışmalar kendileri için daha önemliydi.³⁵ Yukarıda değinildiği gibi Maşrik için tercümenin gecikmesi Anglosakson eksenli bir dilbilim anlayışının yeşermesine ve çelişkilerle dolu bir dilbilim anlayışının ortaya çıkmasına sebep olurken, Mağrib'de ise böyle bir duruma sebebiyet vermemiştir.

3.1. Tunus'ta Dilbilimin Seyri

Mağrib'deki ilk dilbilimciler genelde doktora eğitimlerini Fransa'da tamamladıkları için tezlerini Fransızca yazmışlardır. İlerleyen dönemlerde de eserlerini çoğunlukla Arapça değil de yabancı dilde yazmışlardır. Maşrik'te de bu durum benzer bir şekilde seyretmekteydi. Arap dilbilimciler tezlerini Avrupa ülkelerinde tamamladıkları için İngilizce, Almanca, Fransızca gibi yabancı dillerde telif etmişlerdi. Bazısı bu durumu

³² Andre Martinet ve Fransız işlevselciği için bk. Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş*, 43-46; Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982), 101-103.

³³ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 55-56.

³⁴ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 95.

³⁵ el-Misiddî, *Mâverâü'l-lüga*, 43.

Avrupa'daki bilime karşı Arap toplumunun boyun eğmesi olarak, bazısı da gelişmenin bir göstergesi olarak değerlendirmiştir.³⁶

Maşrik'teki dilcilerin Kahire Alman Üniversitesi'ne olan bağlılıkları, Saussure'ün yapısal dilbilim teorilerini doğrudan almalarını geciktirmiştir. Mağrib'e gelindiğinde ise buradaki ülkeler sömürge altında olmalarından dolayı Üniversiteler kurulana kadar dilbilim çalışmaları yapamamıştı. Bu nedenle, Mağrib'de dilbilim alanında yapılan çalışmalar Maşrik'e kıyasla daha geç bir zamanda yapılmaya başlanmıştır. Böylece Saussure'ün yapısalcı dilbilim anlayışı ile ilgili Arap dilinde yapılan çalışmalar ancak 20. yüzyılın beşinci yarısında yayınlanabilmiştir. Yani Maşrik'teki erken dönem çalışmalara rağmen Mağrib bu hususta gecikmiştir. Ancak Maşrik'teki dilciler her ne kadar erken bir dönemde dilbilime yönelmişse de onlar Alman dilbilim ekolleri bakış açısıyla dilbilimle tanıyıp akabinde Londra ekolünü benimsemişlerdir. Bu sebeple Maşrik'teki dilbilimin Saussure'ün yapısalcı dilbilimine ne kadar vakıf olduğu hususu şüphe uyandırmaktadır.³⁷ Tunus evâilinden olan Abdülkadir el-Mehîrî'de bu hususta benzer bir yargıya varmıştır. Maşrik'teki modern gramer geleneği konularında yapmış olduğu okumalarda gözlemlenen en garip şeyin Arap dilcilerin bu konuları ele almada göstermiş oldukları çekinceler olduğunu belirtmektedir. Böylelikle el-Mehîrî onların bu konuları ele almada yeterince açık olmamaları konuya ne kadar vakıf olduklarının anlaşılmasına sebep olduğunu belirtmiştir.³⁸ Buradan yola çıkarak yetmişlerde Maşrik ve Mağrib'i birbirinden ayıran en karakteristik özelliklerin başında dilbilim çalışmalarına Maşrik bölgesine göre geç başlayan Mağrib'de birincil kaynaklardan Saussure'ün dilbiliminin anlaşılmasına çalışılmış olmasıdır. Maşrik'te ise daha önce de değinildiği gibi Anglosakson dilbilim bakış açısıyla Saussure ele alınmıştır.

Mağrib'deki dilciler dilbilim kaynaklarını doğrudan ele almalarıyla beraber, istikrarlı bir dilbilim anlayışına sahip olmuşlar, bağımsızlığını kazanmanın verdiği milliyetçilik duygusuyla da Arap dil geleneğine sıkıca sarılmışlar dilbilimle onu yeniden ele almışlardır.³⁹ Böylece istikrarlı ve kaliteli yayınlar ortaya çıkarmıştır. Uzun yıllar Melik Suud Üniversitesi'nde çalışmış olan Tunuslu akademisyen Hüseyin el-Vad'e (ö. 2018) göre Mağrib dilbiliminin bu tür ortak noktaları olmasıyla beraber Tunus'u diğer Mağrib ülkelerinden ayıran yegâne özellik Mağrib ülkelerinde daha çok Chomsky'nin üretici dönüşümsel dilbilim anlayışına göre çalışmalar yapılmasına karşın, Tunus'ta herhangi bir

³⁶ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 100.

³⁷ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 100.

³⁸ Abdulkâdir el-Mehîrî, *Nazarat fi't-turâsi'l-lügavîyyi'l-Arabî* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 115.

³⁹ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel- Rahmi Er (Ankara: İmaj Yayınları, ts.), 173; Hâfız İsmâîlî Alevî, *el-Lisâniyyât fi's-sekâfeti'l-Arabîyeti'l-muâsıra* (Libya: el-Kitâbü'l-Cedîd, 2009), 405.

dilbilim yönelimine bağlı kalınmaması açısından çeşitlilik arz etmiş olmasıdır.⁴⁰ Bunun en önemli sebeplerinden biri de Hamadî Samûd'a göre Maşrik bölgesinin bilmediği bir şekilde Tunus'ta kültürel bir karışım, çeşitlilik bulunması⁴¹ ve ayrıca Abdülkadir el-Mehîrî'nin Tunus'ta Edebiyat ve İnsanî İlimler Fakültesi dekanlığı yaptığı sırada kendi politikası gereği tek bir dilbilim ekolüne bağlı kalmayıp diğer dilbilim ekollerine de açık kalmayı desteklemesi zikredilebilir.⁴²

Tunus'ta üniversitelerin kurulmasıyla beraber Arap dünyasındaki uygulamalı dilbilime uygun eğitim konusundaki eksiklik büyük ölçüde giderilmişti. Burada amaç kadîm öğretileri ve modern dil ilmini bir çatı altında toplamaktı. Abdülkâdir el-Mehîrî öğrencileri klasik grameri öğrenmeye teşvik ederken, Sâlih el-Karmedî de dilbilimi öğrenmeye çağırıyordu.⁴³ el-Mehîrî eşliğinde Abdülvehhâb Bekir ve Abdullah b. Aliyye okul kitaplarını dilbilim ekseninde içeriğinde gramer konularını da barındıracak şekilde yazmışlardır. Ardından gelen Tunuslu dilbilimciler de bu geleneği devam ettirmiştir. Böylece Tunus'ta uygulamalı dilbilim çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. el-Mehîrî ve el-Karmedî sonrasında uygulamalı dilbilim konularına yönelik eğitim metotları uygulayan en önemli dilbilimciler Abdüsselâm el-Misiddî, Salâh Fadıl, S'ad Maslûh ve Muhammed Salâhuddîn eş-Şerîf gibi Tunuslu dilbilimcilerdir.⁴⁴

Tunus'ta dilbilim çalışmalarının başlamasında önemli bir katkısı olan el-Mehîrî kadîm Arap dili geleneğinde dil âlimlerinin önemini vurgulama gayesinde olmuştur. Diğer bir yönüyle toplumsal dilbilimci olarak ortaya çıkan el-Mehîrî eserlerinde dil ile kültür, toplum, gelenek ve siyaset ilişkisi gibi konuları ele almıştır. Kendisi Arap dil geleneğindeki kelime, cümle, irab, belagat, sözlükçülük gibi konuları ele alıp görüşlerini belirtmektedir. El-Mehîrî bir dilbilimci olmasıyla beraber aynı zamanda da bir nahivciydi de. Ayrıca o, üniversitede kendi politikası gereği tek bir dilbilim ekolüne bağlanmayıp diğer ekolleri de tanıma politikası gütmüştür. Ayrıca el-Mehîrî üniversitede Arap dil geleneğinin ve dilbilimin bir arada ele alınması için çaba göstermiştir. Kendisi 1980'lerin başında Tunus'ta dilbilim çalışmaları yapmaya başlamıştır. el-Mehîrî o zaman Sorbonne Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Tunus'ta Edebiyat ve İnsanî İlimler Fakültesi'nde dekan olarak görev yapmaya başlamıştır. Üniversitede grameri sağlamlaştırma, modern ilimle öğrencileri tanıştırma gibi sebeplerle pek çok nahiv dersi vermiştir. 1973'te eş-Şerîf'le başlatılan dersler ilerleyen zamanlarda Saussure'un kitabını

⁴⁰ Hüseyin el-Vâd, "Melâmih mine'n-Neşâti'l-lugavî fi Tûnus", *en-Nâdî el-Edebî es-Sekafî bi Cidde* 5/9 (01 Temmuz 2002), 66.

⁴¹ Hamadî Samûd, "Mülâhazât havle'l-bahsi'l-lügavî fi ba'di'l-camiati'l-Arabîye, fi'l-lisâniyyat ve'l-lugati'l-Arabîyye", *Mecelletü'l-Cüzür* (1981), 12.

⁴² el-Vâd, "Fasliyye t'anî bi't-turâs ve kadayâhû", 56.

⁴³ el-Vâd, "Fasliyye t'anî bi't-turâs ve kadayâhû", 66.

⁴⁴ es-Sûdânî, *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l-bahsil'l-lügavîyyi'l-Arabî*, 238.

tercüme eden Muhammed eş-Şavuş'la devam etmiştir. Ayrıca el-Mehîrî danışmanlığında Muhammed Salâhuddîn eş-Şerîf'in yazdığı doktora tezi, okul kitaplarının uygulamalı dilbilim eksenli ele alınması açısından üniversitede yazılmış ilk tez olmuştur.⁴⁵

Tunuslu dilbilimci Hamadî Samûd'a göre Tunus'ta dilbilim anlayışında en önemli şeylerden biri modern çalışmalar yaparken kadîm geleneğin de muhakkak okunmasının savunulmasıdır. Ona göre bunun en önemli sebebi üniversitenin tarihi ve kimliği ile ilgilidir. Bu yüzden Tunuslu dilbilimciler, kendilerini bu geleneği önceden keşfedilmemiş olanı yeni bir gözle keşfetmek ve onu tanıtmaya hususunda sorumlu tutmuşlardır.⁴⁶ Örneğin el-Karmedî'den sonra 1982'de Tunus Üniversitesi'nde eğitimin başına gelen Abdüsselâm el-Misiddî'nin amacı kadîm geleneği ele alıp keşfedilmemiş yerleri yeni bir gözle keşfetmek ayrıca dilbilim hususunda kapsayıcı bir bakış açısı inşa etmek ve Arap düşüncesi ile Batı düşüncesi arasındaki farkları ortaya çıkarmak olarak özetlenebilir.⁴⁷ el-Misiddî daha çok geleneğin önemini vurgulayıp taktığı dilbilimci gözlüğüyle de keşfedilmemiş olanı keşfetme taraftarıdır. O belli bir dil teorisini ele almak yerine el-Mehîrî gibi daha çok toplumsal dilbilim konularını kapsayan dil-kimlik, dil-siyaseti gibi konularda çalışmalar yapmıştır.⁴⁸ el-Misiddî çok yönlü biri olup edebiyat, dilbilim, etimoloji ve felsefe alanlarında eserler telif etmiştir. Kendisi kadîm ve modern dil ilmini beraber ele almada ısrarcı olup bu geleneği öne çıkarmayı amaçlayan bir bakış açısına sahiptir. Ayrıca o başka gâyeler gütmeyen Arap dilini, müstakil bir dil olduğu için ele almanın faydalı olacağını vurgulamaktadır. Bu yüzden el-Misiddî ilk olarak Batıdaki dil araştırmaları tarihinde Arap dili boşluğunu doldurmayı, yani Arap dilini klasik dil çalışmalarında olduğu gibi dinî sebeplerle değil de dilbilimde ele alındığı şekliyle araştırılması gereken müstakil bir dil olarak ele almayı hedeflemiştir. Ayrıca o, eğer dilbilim tarihinde kadîm Arap dil çalışmalarına da yer verilmiş olsaydı batıdaki dil çalışmalarının şu anki halinden çok daha ileride olacağını iddia etmektedir.⁴⁹

Tunus evâilinden olan Muhammed Reşâd el-Hamzâvî (ö. 2018) özellikle uygulamalı dilbilim alanına yönelmiştir. Kendisi telif ettiği eserinde nahvin kolaylaştırılması

⁴⁵ el-Vâd, "Fasliyye t'anî bi't-turâs ve kadayâhû", 56.

⁴⁶ Samûd, "Mülâhazât havle'l-bahsi'l-lügavî fi ba'di'l-camiati'l-Arabîyye, fi'l-lisâniyyât ve'l-lugati'l-Arabîye", 11.

⁴⁷ Abdüsselâm el-Misiddî, *Mebâhis te'sîsiyye fi'l-lisâniyyât* (Dârü'l-Kuttâbi'l-Cedîdeti'l-Müttahide, 2010), 28.

⁴⁸ Bu yüzden bazı dilcilere göre el-Misiddî, Arap dilbilim çalışmalarına yeni bir şey getirmemiş ve bu bakımdan bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin Faslı dilbilimci Mustafa Galfan'a göre el-Misiddî'nin yapmış olduğu çalışmalar ne Arapçaya ne de klasik dil geleneğine ilmî bir sonuç getirmemiştir. bk. Mustafa Galfân, *el-lisâniyyâtü'l-Arabîye- Es'iletü'l-menhec* (Amman: Dâr-ü Verdü'l- Ürdüniyyetü li'n-Neşir ve't-Tevzî, 2013), 8.

⁴⁹ Abdüsselâm el-Misiddî, *et-Tefkîrû'l-lisânî fi'l-hadâreti'l-Arabîye* (Tunus: ed-Dârü'l-Arabîye li'l-Küttâb, 1981), 22-23.

konusunda ilk ve orta öğretim alanında yazılmış olan dört kitabı incelemiş ve bu kitaplarda klasik yönelim, orta derecede seçici yönelim ve modern yönelim olmak üzere üç yönelim bulunduğunu belirtmektedir. Klasik yönelim, en çok kullanılan yöntem olup içinde herhangi bir yenilik barındırmayan daha çok klasik gramer konularını ele alan Abbas Hüseyin'in derlemiş olduğu *Mebâdiü'l-Arabîyye* ve Abbas Hasan'ın derlemiş olduğu *en-Nahvü'l-Vâfi* kitaplarıdır. Bu kitapların dışında bazı müellifler nahvi kolaylaştırmak adına birçok kitap zikretmiştir. Ancak bu kitaplar her ne kadar modern bir şekilde yazılmaya çalışılmışsa bile el-Hamzâvî'ye göre uğraşları klasik kavramları korumak olmuştur. Orta derecede seçici yönelimde, hocaların önemli bir kısmı eğitim ve öğretim sorunlarının metot ile ilgili olmadığını, bunun yerine Arapça kurallarının tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Onlara göre bunun çözümü de yaşayan ıstılahlar ve kurallardan oluşan bir seçimle olacaktır. Bu seçim de yeniliklere engel olmayan objektif değişimlerle olmalıdır. Bu yönetime gösterilebilecek en güzel örnek el-Hamzâvî'ye göre *en-Nahvü'l-Arabî* kitabıdır. Yazarlar kavram seçimi, nahvi kolaylaştırmak ve bazı klasik ıstılahlardan vazgeçmek için büyük bir gayret göstermişlerdir. Bu yazarlar bazen kadîm dilcilerin görüşlerine yönelip bazen de eleştirmişlerdir. Modern yönelimde ise pek çok alternatif sunulmuş olsa da burada klasik Arap nahvinden kesin bir ayrılmaya da tüm kadîm ıstılahları âtil bırakmak söz konusu değildir. Amaç Arap ülkelerinin ittifakı ile kavramları yeniden düzenleme ve kural koymaktır. Örneğin nâibü'l-fâil kavramı yerine sadece fâil kullanmak gibi ıstılahlarda kolaylaştırma yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca Fransızca'dan çevrilmiş kelimeler belki de derin bir mana içermiyordur ve önemli olan çevirinin manaya uygun olması ve kavramlarda birlik sağlanmasıdır.⁵⁰

el-Karmedî ve el-Mehirî'nin öğrencisi ayrıca bir dönem Millî Eğitim Bakanlığı görevini de yapan Muhammed Salâhuddîn eş-Şerîf ise eser telif etmekle beraber daha çok ilk, orta ve yüksek öğretim derslerinin mahiyeti hususunda dersler vermiş ve pek çok öğrenci yetiştirerek kendisini adeta okullardaki eğitime adanmıştır. Muhammed Reşâd el-Hamzâvî'nin de üniversitede asistanlığını yapmış olan eş-Şerîf'e göre klasik Arap dili geleneği eksikleri olsa da bu ana kadar insanlığın ulaşabileceği en yüksek dereceye ulaşmıştır.⁵¹ Nahvin kolaylaştırılması konusunda daha farklı düşünen eş-Şerîf, Arap toplumunun Batıda yapılan dil çalışmaları karşısında kendisini eksik görmesiyle beraber nahvin kolaylaştırılması çabalarına gidildiğini düşünmektedir. Böylece yazma eserler yeniden gözden geçirilerek bu alanda pek çok kitap telif edilmiştir. eş-Şerîf'e göre bu

⁵⁰ Muhammed Reşâd el-Hamzâvî, *Devrü'l-Arab fi Tatviri'l-lügati'l-Arabîyye-Terkiyyetü'l-lügati'l-Arabîyye fi Tunus* (Tunus: Dârü't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984), 47-61.

⁵¹ Muhammed Salâhuddîn eş-Şerîf, "en-Nizamü'l-luğavî beyne's-şekli ve'l-ma'nâ", *Havliyyât el-Câmi'atü't-Tûnusiyye*, (1938), 193-194.

eserlerin çoğu Arap gramerinin kaybolmasından korkulduğu için yüzeysel olarak yazılmıştır. Bu yüzden dilbilimde bu konuda gereğinden fazla çelişki yaşanmaktadır. Ona göre Arap toplumu yabancı bir itici kuvvetten (dilbilim) ya da nahvi kolaylaştırmaktan ziyade ilmin derin öğrenilmesine daha çok muhtaçtı.⁵² Böylece Batıda oluşan modern dil ilmine başvurulmadan önce kadîm dil çalışmalarının derin okumalarla yeniden öğrenilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Böylece kadîm ve cedîdi bir araya toplayacak dil araştırmalarında aslî bir fikir oluşturabilecek bir ilim oluşturulmalıydı. Örneğin eş-Şerîf'e göre Maşrik'teki önemli dilbilimcilerden olan Temmâm Hasan eserlerinde bunu yapmaya çalışmıştır. Ona göre Hasan, kadîmde aslî ilmi ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.⁵³

Özetlemek gerekirse Tunuslu dilbilimciler, modern dil çalışmaları yaparken tek bir dilbilim teorisine bağlı kalmayıp çeşitlilik göstermişlerdir. Onların dilbilim çalışmaları yapımlarındaki en önemli gayelerinden biri Arap dil geleneğine müracaat edip, bu geleneği öne çıkarmak olmuştur. Ayrıca Tunuslu dilbilimciler, dilbilim eksenli dil eğitimi ve öğretimi konusunda pek çok çalışma ortaya koymuşlardır. İlk ve orta öğretim kitaplarının hazırlanması, üniversitelerdeki müfredatın belirlenmesi gibi konularda yenilenmeye gitmişlerdir. Bu dilbilimcilerin hedefi, öğrencilere hem klasik Arap grameri konularını öğretmek hem de öğrencilerin zorlanabileceklerini düşündükleri konularda nahvi kolaylaştırmak olmuştur. Böylece onlar uygulamalı dilbilim alanında öncü olmuşlardır. Son olarak Tunuslu dilbilimciler, dilbilimin teorik konularını ele almanın yanı sıra dil-siyaset ilişkisi, dil-toplum ve kültürü gibi alanlara yönelerek toplumsal dilbilim konularına çokça değinmişlerdir.

Sonuç

Arap dünyasında dil çalışmaları kadîm bir gelenek olsa da Arap dilciler, Saussure'un yapısal dilbilim metodunu farklı şekillerde ele almışlardır. Arap dilbilimini Maşrik ve Mağrib bölgelerinde yapılan çalışmalar olarak ele almak mümkündür. Bu bölgelerde Saussure dilbilimini ele almada bazı temel farklılıklar gözlemlenmektedir.

Maşrik'te en-Nahda hareketi sonrasında özellikle de Mısırlı dilcilerin Kahire Alman Üniversitesi'ndeki oryantalist hocaların görüşlerine yakın olması, onların daha çok karşılaştırmalı dilbilim perspektifinde çalışmalar yapmasına neden olmuştur. Bu durum Saussure dilbiliminin Maşrik'te onu eleştiren Alman ekolünün perspektifinde tanınmasına yol açmıştır. Ancak zamanla Maşrik'te Kahire Alman Üniversitesi'ne olan bağlılık azalmış Londra ekolünden olan Firth'in bakış açısıyla dilbilim çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Böylece Saussure dilbilimi Maşrik'te önceleri Alman ekolü sonrasında da Londra ekolü perspektifinde ele alınmıştır. Bu durum yapısal dilbilimin

⁵² eş-Şerîf, "en-Nizamü'l-luğavî beyne's-ş-şekli ve'l-ma'nâ", 194.

⁵³ el-Hamzâvî, *Devrü'l-Arab fi tatvîri'l-lügati'l-Arabîye-Terkiyyetü'l-lügati'l-Arabîye fi Tunus*, 195.

doğrudan ele alınmayıp bu ekollerin yorumladığı bir şekilde ele alınmasına sebep olmuştur. Bu da Maşrik'te çelişkilerle dolu dilbilim çalışmalarına yol açmıştır.

Mağrib bölgesinin Fransız sömürgesi altında olması hasebiyle en-Nahda hareketi gecikmiş, buradaki ülkeler ancak bağımsızlıklarını kazandıktan sonra dilbilim çalışmaları yapabilmişlerdir. Her ne kadar Maşrik'e göre Mağrib dilbilim çalışmaları yapma hususunda gecikmiş olsa da onların Fransızca bilmeleri ve Avrupa'ya olan yakınlıkları, Saussure dilbilimini doğrudan ele almalarına imkân tanımış ve onların istikrarlı dil çalışmaları yapmalarına olanak sağlamıştır.

Mağrib'de bulunan Tunus, dilbilim çalışmaları konusunda önemli adımlar atmıştır. Tunuslu dilbilimciler dilbilimde kavram sorununu çözmek adına panel düzenleyip kavram birliğine gidilmesi için büyük çabalar göstermişlerdir. Öte yandan Tunuslu dilbilimciler Arap dünyasında oluşan Anglosakson dilbilim anlayışının etkilerini azaltmada en önemli adımlardan biri olan Saussure'ün kitabının doğru tercüme edilmesinde büyük bir çaba göstermişlerdir. Ayrıca burada bulunan dilbilimciler tek bir dilbilim teorisine bağlı kalmayarak Arap dilbiliminin gelişim seyrinde önemli adımlara imza atmışlardır. Bunlar arasında onların modern dil çalışmaları yaparken, Arap dil geleneğini öne çıkarmaları örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca teorik dilbilim konularının yanında toplumsal dilbilim alanlarında çalışmalar yapmışlardır. Son olarak nahvin kolaylaştırılması, dilbilim eksenli dil eğitimi ve öğretimi konusunda yaptıkları çalışmalarla uygulamalı dilbilim alanında öncü olmuşlardır.

Etik Beyan / Ethical Statement (Yalnızca birden fazla yazarlı yayınlar için)		
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Finansman / Funding		
Bu çalışma hazırlanırken herhangi bir dış fon alınmamıştır. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Çıkar Çatışması / Competing Interests		
Bu çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. / The authors declare that have no competing interests.		
Yazarların Katkıları / Author Contributions:	Birinci Yazar	İkinci Yazar
Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study:	%70	%30
Veri toplanması / Data collection:	%80	%20
Veri Analizi / Data Analysis:	%70	%30
Makalenin Yazımı / Writing up:	%80	%20
Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision:	%90	%10

Kaynakça

- Alevî, Hâfız İsmâîlî. *el-Lisâniyyât fi's-sekâfeti'l-Arabîyyeti'l-muâsıra*. Libya: el-Kitâbü'l-Cedîd, 2009.
- 'Ayaşî, Münzir. *el-Lisaniyyât ve'l-hadâre*. Ürdün: "Alemü'l-Kütûbi'l-Hadîs li'n-Neşr ve't-Tevzi", 2013.
- Bağdat, Fatıma ez-Zehra. *el-Bahsü'l-lisanî fi'l-Mağribi'l-Arabî*. cezayir: el-Vehran Üniversitesi, 2016.
- Bişr, Kemâl. *Tefkîrû'l-lugavî beyne'l-kadîm ve'l-hadîs*. Kahire: Dâr Garîb, 2005.
- Fazlıoğlu, Şükran. "Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-Arabîyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/87. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Fihri, Abdülkâdir el-Fâsî. "Mülâhazât ûlâ an tatavvürî'l-bahsil'l-lisânî bi'l-Mağrip". Fas: Mohamed V de Rabat, 2007.
- Galfân, Mustafa. *el-Lisâniyyâtü'l-Arabîyye- Es'iletü'l-menhec*. Amman: Dâr-ü Verdü'l-Ürdüniyyetü li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2013.
- Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er. Ankara: İmaj Yayınları, ts.
- Güler, İsmail. *Nahvi Kolaylaştırma Çabaları*. Bursa: Rehber Yayıncılık, 2006.
- Halil, Hilmi. *el-Arabîyye ve ilmü'l-luğati'l-bünyevî-dirâse fi'l-fikri'l-lügaviyyi'l-Arabî*. İskenderiyye: Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1986.
- Hamzâvî, Muhammed Reşâd. *Devri'l-Arab fi tatvîri'l-lügati'l-Arabîyye-Terkiyyetü'l-Lügati'l-Arabîyye fi Tûnus*. Tunus: Dârü't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- Hourani, Albert. *el-Fikrû'l-Arabî fi Asri'n-Nahda*. çev. Kerîm Özkûl. Beyrut: Dârü'n-Nehâr li'n-Neşr, 1968.
- Kerimoğlu, Caner. *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Mehîrî, Abdulkâdir. *Nazarât fi't-turâsi'l-lugavîyyi'l-Arabî*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Misiddî, Abdüsselâm. *et-Tefkîrû'l-lisânî fi'l-hadâreti'l-Arabîyye*. Tunus: ed-Dârü'l-Arabîyye li'l-Küttâb, 1981.
- Misiddî, Abdüsselâm. *Mâverâü'l-lüga*. Tunus: Müessesât Abdülkerîm b. Abdullah li'n-Neşr, 1994.
- Misiddî, Abdüsselâm. *Mebâhis te'sîsiyye fi'l-lisâniyyât*. Dârü'l-Kuttâbi'l-Cedîdeti'l-Müttahide, 2010.
- Müzeynî, Hamza ibn Kablan. *Müracâatü'l-lisâniyye*. Riyad: Mektebetü'l-Edebi'l-Mağribî, 1999.
- Samûd, Hamadî. "Mülâhazât havle'l-bahsi'l-lügavî fi ba'di'l-câmi'âti'l-Arabîyye, fi'l-lisâniyyat ve'l-lugati'l-Arabîyye". *Mecelletü'l-Cüzür*.
- Saussure, Ferdinand de. *Genel Dilbilim Dersleri*. çev. berke vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998.

- Sudânî, Hüseyin. *Eserü Ferdinand de Saussure fi'l'bahsil'l-luğaviyyi'l-Arabî*. Beyrut: el-Merkezü'l-Arabî li'l-Ebhâsi ve Dirâseti'l-Lisâniyyât, 2019.
- Şerîf, Muhammed Salâhuddîn. “en-Nizamü'l-luğavî beyne's-şekli ve'l-ma'nâ”. *Havliyyât el-Câmi'atü't-Tûnusiyye*.
- Tahtâvî, Rifâa Rafî et-. *Tahlîsu'l-ibrîz fi telhîs-i Bâriz*. Mısır: Müessesetü Hindâvî, 2012.
- Vâd, Hüseyin. *Fasliyye t'anî bi't-turâs ve kadayâhû*. “el-Fikrî'l-Arabî fî Asri'n-Nahda Melâmih mine'n-Neşâti'l-Lugavî fî Tûnus”. *en-Nadî el-Edebî es-Sekafî bicidde* 5/9 (01 Temmuz 2002), 47-74.
- Vardar, Berke. *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982..